

GJUHA AMTARE KUNDREJT GJUHËS VENDASE DHE ZYRTARITETIT TË GJUHËS KOMBËTARE

EKZISTENCIALIZMI SIPAS FILOZOFISË DHE LETËRSISË FRËNGE

Dervish ALIMI¹^{1*} Department of English Language and Literature, Faculty of Philology, University of Tetova

*Corresponding author e-mail: dervish.alimi@unite.edu.mk

1. Emërtime të ndryshme të gjuhës

Sipas përkufizimit, **gjuha amtare**: gjuha me të cilën një person është rritur duke folur që nga fëmijëria e hershme. Ndërsa **një gjuhë native** (vendase) i referohet gjithashtu gjuhës së parë të mësuar nga një folës 'amtar', e cila është gjuha e tij amtare. Përkufizimi i gjeneruar nga inteligjenca artificiale bazohet në: Enciklopedinë e Gjuhës dhe Gjuhësisë (Botimi i Dytë), 2006. Pra, 'Amëtare' përdoret gjithashtu për të përshkruar rendin e përvetësimit të gjuhës: një gjuhë 'amtare' është gjuha e parë e mësuar nga një folës 'amtar'.

Por, Gjuhët Amtare (native) të gjuhëve të vjetra dhe në zhdukje i referohen fiseve indigjene në SHBA dhe Australi. Gjuhët indigjene në Amerikë kanë pësuar shkatërrim të gjerë përmes kontaktit me gjuhët koloniale të fuqizuara socio-politikisht. Legjislacioni që ndëshkon mësimin ose përdorimin e gjuhëve amtare dhe që mandaton anglishten si gjuhën ekskluzive të mësimdhënies u zbatua në rezervatet indiane që nga shekulli i 19-të. Vlerësimet e vendosin numrin e gjuhëve amtare në kohën e kontaktit evropian në 300-600; Shifra aktuale është afërsisht 175, nga të cilat më pak se 20 po mësohen nga fëmijët dhe për këtë arsye janë potencialisht të qëndrueshme.

Mbi 70% e gjuhëve bashkëkohore të amerikanëve vendas përballen me zhdukje të afërt. Një lëvizje rigjallërimi përfundimisht çoi në Aktin e Gjuhëve të Amerikanëve Vendas të vitit 1992, i cili bëri thirrje për politika federale për të mbështetur vitalitetin kulturor të gjuhëve të amerikanëve vendas dhe autorizoi fonde për mirëmbajtjen e tyre. Nga ana tjetër, **një gjuhë kombëtare** është një gjuhë (ose variant gjuhe, p.sh. dialekt) që ka një lidhje - de facto ose de jure - me një komb. Termi zbatohet mjaft ndryshe në kontekste të ndryshme. Një ose më shumë gjuhë të folura si gjuhë të para në territorin e një vendi mund të referohen në mënyrë joformale ose të përcaktohen në legjislacion si gjuhë kombëtare të vendit.

Gjuhët kombëtare përmenden në mbi 150 kushtetuta botërore. Në këtë kontekst, **një gjuhë rajonale** është një gjuhë e folur në një rajon të një shteti sovran, qoftë një zonë e vogël, një shtet ose provincë e federuar apo ndonjë zonë më e gjerë. Në nivel ndërkombëtar, për qëllimet e Kartës Evropiane për Gjuhët Rajonale ose të **Pakicave**, "gjuhë rajonale ose të pakicave" do të thotë gjuhë që përdoren tradicionalisht brenda një territori të caktuar të një shteti nga shtetasit e atij shteti që formojnë një grup numerikisht më të vogël se pjesa tjetër e popullsisë së shtetit dhe janë të ndryshme nga gjuha (gjuhët) zyrtare të atij shteti.

2. Statusi zyrtar i gjuheve amtare

a. Gjuhët zyrtare si gjuhë rajonale

Një gjuhë zyrtare e një vendi mund të flitet gjithashtu si gjuhë rajonale në një rajon të një vendi fqinj.

b. Zyrtarizmi i gjuhëve të pakicave

Në shumicën e vendeve evropiane, gjuhët e pakicave përcaktohen nga legjislacioni ose dokumentet kushtetuese dhe u ofrohet një formë mbështetjeje zyrtare. Në vitin 1992, Këshilli i Evropës miratoi Kartën Evropiane për Gjuhët Rajonale ose të Pakicave për të mbrojtur dhe promovuar gjuhët historike rajonale dhe të pakicave në Evropë.

*Shënim: Njohja e gjuhëve rajonale ose të pakicave nuk duhet të ngatërrohet me njohjen si gjuhë zyrtare. Megjithatë, në disa raste, një gjuhë rajonale mund të jetë e lidhur ngushtë me gjuhën kryesore ose gjuhën zyrtare të shtetit.

c. Gjuhët (Jo-)Territoriale

"**Gjuhë territoriale**" do të thotë territori në të cilin përdoret gjuha rajonale ose e pakicës" do të thotë zona gjeografike në të cilën gjuha e përmendur është mënyra e shprehjes së një numri njerëzish, duke justifikuar miratimin e masave të ndryshme mbrojtëse dhe promovuese të parashikuara në këtë Kartë;

"**Gjuhë jo-territoriale**" do të thotë gjuhët e përdorura nga shtetasit e Shtetit, të cilat ndryshojnë nga gjuha ose gjuhët e përdorura nga pjesa tjetër e popullsisë së Shtetit, por të cilat, megjithëse përdoren tradicionalisht brenda territorit të Shtetit, nuk mund të identifikohen me një zonë të caktuar të tij.

Gjuhët zyrtare në Maqedoninë Veriore

Nuk është rastësi që elementi kryesor i përcaktimit të **një gjuhe zyrtare** është fakti se sipas këtij sistemi, të gjitha shërbimet qeveritare janë të disponueshme në të gjitha gjuhët zyrtare dhe çdo qytetar mund të zgjedhë gjuhën e tij të preferuar kur bën biznes.

Nëse këto dy kritere nuk plotësohen, gjuha shqipe mund të konsiderohet vetëm si **gjuhë rajonale dhe gjysmëzyrtare**, për shkak të faktit se përdorimi i gjuhës shqipe është i kushtëzuar të shkojë në çifte, së bashku me gjuhën maqedonase si gjuhë shoqëruese e domosdoshme, si gjuhë e vendit me popullsi dominuese. Për këto arsye, gjuha zyrtare e popullsisë së dytë për sa i përket përqindjes në vend është e cunguar dhe e pjesshme, megjithëse lejohet në nivel lokal dhe në kontakte individuale me organet qendrore, por jo në të gjithë territorin e vendit dhe aspak në nivel ndërkombëtar.

Gjuhë rajonale, gjysmëzyrtare dhe të pakicave kombëtare

Disa gjuhë rajonale ose të pakicave që fliten brenda BE-së nuk kanë njohje zyrtare në nivelin e BE-së. Disa prej tyre mund të kenë status zyrtar brenda shtetit anëtar dhe numërojnë shumë më tepër folës sesa disa nga gjuhët zyrtare më pak të përdorura. Gjuhët zyrtare të BE-së janë theksuar. Pesë gjuhë rajonale evropiane gëzojnë statusin e një gjuhe gjysmëzyrtare (ose bashkëzyrtare), që do të thotë se ato mund të përdoren zyrtarisht sipas një marrëveshjeje administrative midis Këshillit dhe Shtetit Anëtar kërkuar. Këto janë: gjuha skoceze, galiciane dhe uellsiane, të njohura në Mbretërinë e Bashkuar; dhe gjuha galiciane, katalane dhe baske, të cilat të dyja janë gjuhë bashkëzyrtare në Spanjë, së bashku me, ndër të tjera, gjuhën korsikane, oksitane dhe bretone të cilat janë gjuhë rajonale në Francë, por nuk gëzojnë status zyrtar atje.

d. Politika në lidhje me gjuhët e pakicave

Gjuhët e pakicave mund të marginalizohen brenda kombeve për një numër arsyes. Këto përfshijnë një numër relativisht të vogël folësish, një rënie në numrin e folësve dhe besimin popullor se këta folës janë të pakulturuar ose primitivë, ose gjuha e pakicës është një dialekt i gjuhës dominuese. Mbështetja për gjuhët e pakicave nganjëherë shihet si mbështetje e separatizmit, për shembull, ringjallja e vazhdueshme e gjuhëve kelte në Ishujt Britanikë dhe Francë (irlandeze, uellsiane, gaelikisht skoceze, menksiane, kornualishte dhe bretonishte). Kultura dominuese mund ta konsiderojë përdorimin e gjuhëve të pakicave të emigrantëve si një

kërcënim për unitetin, duke treguar se komunitete të tilla nuk po integrohen në kulturën më të gjerë. Të dyja këto kërcënime të perceptuara bazohen në nocionin e përjashtimit të folësve të gjuhës shumicë. Shpesh kjo shtohet nga sistemet politike duke mos ofruar mbështetje (siç është arsimi dhe policia) në këto gjuhë.

3. Gjuha amtare ose gjuha vendase

a. Pse gjuha amtare (e nënës), jo gjuha e babait

Sipas Kumar, R. ed., nga perspektivat e ndërdisiplinave të ndryshme (1), gjeneza e a priorit historik, "Gjuha Amtare" (MT) e nxitur nga një pyetje seksiste, "Pse nuk është Gjuha e Atit?" Në një kohë ajo lidh psikologjinë e marrëdhënies nënë-fëmijë në një mjedis specifik shoqëror dhe implikimet e saj në Psikolinguistikë dhe Histori të konceptit në lidhje me lindjen e shtetit komb. Në Indi, fjala "nënë" është vendosur në sferën e tokës dhe gjuhës dhe më pas është përhapur në çdo sferë të diskurseve. A është vetëm për shkak të afërsisë sociale nënë-fëmijë që lind nocione të tilla? Kur "emri i Atit" dominon sferën shoqërore, dhe gjuha e Atit është gjuha e fëmijës, pse emri i nënës së dominuar emërohet dhe lidhet me objekte si "toka" dhe "gjuha"?

b. Gjuha e Matricës (Amzës) ose e Mbretëreshës.

Është anglishtja standarde që shumica e folësve jo-amëtarë të anglishtes e shoqërojnë me njerëz nga Mbretëria e Bashkuar. Ajo përfshin shqiptimin e pranuar - theksin "posh" që përdor Mbretëresha - si dhe shprehje gramatikisht të sakta pa zhargon. Në këtë kontekst edhe gjuha gjermane standarde (Hochdeutsch) është gjuha amë që flitet si dialekt në Zvicër, Austri, etj. pasi ata nuk ane gjuhen e tyre sipas nocionit gjeografik, ngjashëm edhe në gjuhen angleze në Amerikë, që nuk quhet aspak gjuha amerikane.

Termi Gjuha amtare në gjuhen shqipe nuk perkthehet detyrimisht me termin gjuha e nënës sipas sinonimit të saj *e ëma* por implikon edhe fjalën e amzës apo matricës. Kjo quhet kështu sepse është gjuha burimore e të gjithë shqiptarëve përtej kufirit të shtetit amë, dhe në diasporë.

Edhe në gjuhët sllave kjo quhet tradicionalisht majçenë jazik-gjuha e nënës. Megjithatë konteksti i matricës ekziston për shërbimet e gjendjes civile, gjegjësisht, 'matična služba'.

c. Gjuha amtare (native) është një parakusht për zyrtaritetin e saj

Që një gjuhë rajonale dhe kombëtare të bëhet zyrtare, kushti i parë që duhet të përmbushet është që kjo gjuhë kombëtare të ketë jetuar në atë rajon për shekuj me radhë dhe të ketë kontroll politik mbi atë territor në lidhje me përfaqësuesit e saj politikë të votuar nga popullsia që jeton në territorin specifik dhe kompakt të quajtur enklava si një zonë brenda një vendi ose qyteti ku jetojnë njerëz që kanë një kombësi ose kulturë të ndryshme nga njerëzit që jetojnë në vendin ose qytetin përreth. Kjo popullsi duhet të jetë vendase dhe autoktone për një periudhë më të gjatë dhe madje edhe shekuj.

Fjala vendas i referohet gjithashtu fiseve që jetojnë sipas traditës së tyre të shoqërive të para primitive që kanë humbur kontrollin e tyre politik dhe ushtarak mbi territorin e tyre për shkak të pushtimit të kombeve më të civilizuar që i kanë pushtuar dhe kanë imponuar qeverinë dhe rendin e tyre politik, siç janë: indianët në SHBA që jetojnë në rezerva dhe aborijenët në Australi, dhe fiset më të vjetra që jetojnë në xhungla larg botës së civilizuar. Popullsia që ka emigruar në vendin e një kombi tjetër nuk është vendase edhe pse ka marrë shtetësinë e këtij vendi me anë të natyralizimit.

Algjerianët në Francë tani janë shtetas francezë me origjinë nga Algjeria. Ata nuk mund të formojnë partitë e tyre politike dhe për këtë arsye kërkojnë që gjuha e tyre amtare të bëhet zyrtare. Prandaj, sipas përkufizimit të zakonshëm, një gjuhë zyrtare, e quajtur edhe "gjuhë shtetërore", është një gjuhë që i është dhënë një status i veçantë ligjor në një vend, shtet ose juridiksion tjetër, i njohur dhe i njohur nga ligji i veçantë ose nga Kushtetuta e vendit ose shtetit.

Prandaj, gjuha zyrtare e një vendi i referohet gjuhës së përdorur në qeveri (gjyqësor, legjislativë, administrativë). Kështu, shprehja "gjuhë zyrtare" zakonisht nuk i referohet gjuhës së përdorur nga një popull ose një vend, por nga qeveria e tij, pasi nga ana tjetër "mënyra e shprehjes së një populli nuk mund të përcaktohet dhe ndryshohet nga asnjë ligj".

4. Interpretimet e ndryshme leksikologjike dhe juridike të fjalës gjuhë amtare

a. Nocioni gjuhë (native) si amtare

Nuk ka ekuivalent të ngjashëm në gjuhën ballkanike, për shkak të nocionit tradicional gjuhë amtare. Por kjo nuk i referohet aspak të njëjtës situatë. Fjala e ngjashme është gjuhë vendase dhe gjuhë indigjene, por nuk zëvendëson të gjithë kuptimin e fjalës gjuhë amtare. Përkthimi fjalë për fjalë në shqip i referohet fjalës "gjuhë e lindjes" (gjuhë e lindjes), por kjo i referohet gjuhës së fëmijës së porsalindur, gjë që nuk është rasti me fjalën "gjuhë amtare". Edhe pse fëmija nuk lind me një gjuhë të lindur, gjuha lind brenda familjes dhe të afërmeve ose me shokët e fëmijës në oborr ose në shkollë.

Ky është një aspekt i këndvështrimit dhe ndryshimi që lidhet me kulturën e gjuhëve dhe sfondin kulturor të folësve në rajone të ndryshme. Konkretisht, në Ballkan nuk ka popuj indigjenë që kanë mbetur nga fiset e lashta që kanë jetuar para banorëve të sotëm, siç është rasti me indianët amerikanë, ose aborigjenët australianë, ose indianët adivasi, etj. Në shqip, gjuha amtare është e ngjashme me gjuhën e vendlindjes, që do të thotë gjuha e popullit ose kombit të cilit i përket fëmija ose ku lind fëmija. Nga ana tjetër, kjo është e ngjashme me fjalën gjuhë amtare, ose gjuhë kombëtare ose gjuhë të origjinës, në shoqëri ose shtete shumëgjuhëshe ose dygjuhëshe, ose për shkak të procesit të globalizimit ku fjala gjuhë kombëtare është relative dhe ka humbur kuptimin e saj të mëparshëm ose origjinal.

Megjithatë, në aspektin e së drejtës ndërkombëtare dhe kufijve shtetërorë, banorët e një shteti të caktuar duhet t'i përkasin gjuhëve të caktuara kombëtare ose amtare, duke vërtetuar origjinën e tyre dhe të drejtat e tyre për shtetësi. Përndryshe, ata do të trajtohen si të ardhur dhe emigrantë që kanë nevojë dhe duhet të integrohen në shoqëri dhe të pranojnë gjuhën zyrtare të popullsisë shumicë, pavarësisht nëse gjuha e tyre është gjuhë amtare dhe kombëtare nga origjina, ose nëse gjuha i referohet një emri gjeografik të një shteti të caktuar, siç është rasti me gjuhën angleze ose amerikane, ose gjuhën gjermane të Zvicrës dhe Austrisë. Sidoqoftë, këta të ardhur nuk po kërkojnë dhe nuk mund të kërkojnë që gjuha e tyre amtare të bëhet gjuhë zyrtare, siç është rasti me banorët turq në Gjermani ose banorët shqiptarë në Zvicër, apo edhe me banorët algjerianë në Francë, etj.

b. Gjuhë native si gjuhë vendase, indigjene apo autoktone.

Aspekti i parë i nocionit vendas ose vendas i referohet njerëzve që kanë jetuar para se kombi i sotëm të ketë ardhur të jetojë në tokën e tyre. Këta njerëz kanë humbur kontrollin ushtarak mbi territorin e tyre dhe tani jetojnë në konklava, ose janë integruar në jetën moderne të të ardhurve që kanë pushtuar tokat e tyre dhe kanë instaluar administratën dhe qeverinë e tyre dhe tani përbëjnë shumicën dominuese të këtyre tokave. Në këtë rast, ata kanë humbur të drejtën e tyre për të kërkuar dhe për të pasur një status zyrtar të gjuhës së tyre të folur.

Aspekti i dytë i referohet të drejtës së tyre ligjore të njohur me ligj për të pasur statusin e gjuhës së njohur zyrtarisht në të gjithë territorin e shtetit, të kontrolluar ushtarakisht dhe politikisht nga shumica e njerëzve që flasin një gjuhë në shtetet unitare ose më shumë se një në shtetet ose bashkimet federale dhe konfederale. Banorët e tyre duhet të kenë jetuar atje për shekuj dhe të provojnë origjinën e gjuhës së tyre që i përket një grupi familjar. Historia dhe traditat e tyre kulturore duhet të njihen gjuhësisht si trashëgimtarë të paraardhësve të tyre që flasin një gjuhë gramatike dhe semantike të ngjashme ose të njëjtë.

Referencat

- [1]. Rexhep Ismajli: "Beyond the infinitive alternative or minority status" in "*Philological studies*", nr. 8, 9, 2001 – 2002, Prishtinë, p. 56.
- [2]. Dervish Alimi, Standard, literary and official language, similarity and difference?
- [3]. Dervish Alimi, KORELACIONET NDERMJET SISTEMEVE POLITIKE SHETETERORE DHE STATUSIT ZYRTAR TE GJUHEVE NACIONALE
- [4]. Dervish Alimi, Korrelacionet midis Psikologjisë Kombëtare dhe Kulturës Institucionale
- [5]. Textbook: Paradokset e diskursit sociopolitik ne Ballkan. Feniksi, Kerçoë, 2021
- [6]. Enciklopedinë e Gjuhës dhe Gjuhësisë (Botimi i Dytë), 2006.
- [7]. Kumar, R. ed., "(M)Other Tongue Syndrome: From Breast To Bottle." Kumar, R. ed. 2001. *Studies in Sociolinguistics and Applied Linguistics*.(pp. 87-106) Centre of Advanced Studies in Linguistics, Osmania University Hyderabad: Booklinks. ISBN 81-85194-68-8.
- [8]. Read more at: <https://www.adda247.com/defence-jobs/queen-of-all-languages/>